

Хюсеин Мевсим, проф. д-р
Анкарски университет, Турция

СВИЩОВСКОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ ОТ 1867 ГОДИНА И МИДХАТ ПАША: ИСТОРИЯТА НА ЕДНО ПРЕДАТЕЛСТВО, НАКАЗАНИЕ И РАЗКАЯНИЕ С МНОГО ПОУКИ

Резюме. Мидхат паша, генерал-губернаторът на Дунавския вилает, успява да разплете сложния възел на Свищовското приключение от май 1867 г. благодарение на предателството на Йордан Гергицов, който е един от главните организатори. Наказаните със заточение в Диарбекир няколко десетки млади хора от Свищов са помилвани преждевременно с решителното застъпничество на великия везир Мидхат паша. В предложения текст Свищовското приключение се разглежда като една пълна с уроци и поуки история за предателство, наказание и разкаяние.

Ключови думи: Дунавски вилает, Свищовското приключение, Мидхат паша, Йордан Гергицов, диарбекирски заточеници, разкаяние

На доц. д-р Юлия Николова, с преклонение и обич
от вечно признателния ѝ студент

Няколко предварителни думи

Едва ли ще бъде пресилено да се изтъкне, че темата за българските заточеници в Диарбекир е достатъчно изследвана в българската историография. Благодарение на обемния основополагащ труд на Стефан Караков, есеистично обогатената книга на поета Веселин Сариев и множеството обнародвани спомени, записки, бележки и писма на заточените българи проблемът получава своето всестранно осветление. Преди десетина години, занимавайки се по-задълбочено с тази тема, впрочем дотогава напълно неизследвана в турската историография (и въобще хуманитаристика), предпочетох да изследвам заточенията в далечния източноанадолски град, разделяйки ги на две – индивидуални и групови (колективни). Съвсем естествено, в писаната с изследователския подход и инструментариум на филолога книга¹ основният акцент падна върху описанията на пътуването и на града през очите на българските заточеници, извличани от техните спомени, дневници, писма и пр. Смяя да твърдя, че по такъв начин се оформи солиден фонд от

¹ MEVSİM, H. *Diyanbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Manzaraları, 1862–1878*. İstanbul: Kitap, 2016.

впечатления за крепостния град и неговата околност от третата четвъртина на XIX век; свидетелствата на българите за всекидневния живот се оказаха ценен материал за местните (и не само) краеведи и изследователи; материал, който предложи безброй примери за оценъчния поглед и отношение на балканския човек към Анадола (и към Ориента изобщо).

Сред колективните заточения най-силно бях впечатлен от второто, което се явява резултат от Свищовското приключение от 1867 г. Впрочем определението *приключение* много точно отговаря на характера на събитието; в същността си то действително представлява такова, бих казал дори – увлечение, лудория; „момчешка работа“², както ще се изрази в прав текст един от участниците; нещо съвсем естествено за млади хора, едва прекрачили прага на 20-годишната възраст. Свищовското приключение се отличава със своя наивно-невинен идеализъм, докато при следващите го Арабаконашки (Софийски) и Хасковски случаи играта загрубява; пред нас вече стоят добре подготвени, в определена степен закоравели съзаклятници.

Има и нещо друго, което силно привлича всеки изследовател, отдаващ предимство на човешките измерения в историческите събития. Това е последвалата рязка промяна в отношението на генерал-губернатора на Дунавския вилает Мидхат паша спрямо участниците в приключението, по-конкретно към онези, които самият той наказва безкомпромисно. В случая става дума за едно твърде сложно, силно противоречиво, разнопосочно, на места дори без своя вътрешна логика отношение; отношение, което крие в себе си някаква подкупваща човещина. И тъкмо нюансът на чисто човешкото измерение в поведението и постъпките на героите не се ли оказва често пъти пренебрегнат, омаловажен при изследването на историческите събития? Настоящият текст се опитва да открие човешките подбуди, пориви и чувства в отношението на „палача“ към „жертвата“, на наказалия към наказаните.

Свищовското приключение от 1867 година: „пиянството на един град“³

Перифразирайки заглавието на известната глава от романа на Иван Вазов, уважаемата ми преподавателка по българска възрожденска литература в Пловдивския университет доц. д-р Юлия Николова твърде сполучливо определя брожението на духовете в Свищов през размирната пролет на 1867, когато „се почна шушукането за въстание против турското владичество“⁴.

² ЛИКОВСКИ, Н. Диарбекирски спомени и автобиографични бележки на Иваница Ангелов Иванов от Свищов (1847–1938). – *Известия на Държавните архиви*, XLIII, № 52, 1986, с. 410.

³ НИКОЛОВА, Ю. *Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век*. София: Иврай, 2006, с. 222.

⁴ ЛИКОВСКИ, Н. Цит. съч., 1986, с. 410.

Действително, това е пиянството или нехаещото опиянение на оживеното градче край Дунав. Нека да възстановя в съвсем бегли щрихи историческата картина. През септември 1866 г. в Свищов се образува съставен от местната младеж революционен комитет по повод слухове за създаването на Таен централен български комитет в Букурещ. В първите месеци на следващата година свищовският комитет изпраща няколко по-будни младежи в румънската столица за по-здрава свръзка. Скоро избраните младежи започват да сноват между двата града, за да получават наставления от комитета. В ролята на главен куриер влиза Йордан Гергицов⁵, крояч и шивач на мъжки дрехи, „немски терзия“. Постепенно той започва да открива тази цел пред онези по-събудени младежи, които са съгласни да приемат клетвата. По такъв начин съзаклятието се разкрива пред по-широки слоеве от населението, дори сред разпалените възрастни.

Заклеването става най-напред от Йордан Гергицов, който, като успява да убеди десетина души, заклева ги с условието, че всеки един от тях ще се старее да привлече други толкова другари, които сам да закълне, образувайки своеобразен подкомитет. Така първозаклетите от Йордан съставят един вид централен комитет, а членовете му образуват – всеки поотделно – подкомитет. Системата на организация е максимално опростена и работи ефикасно; съзаклятниците на подкомитетите няма как да знаят кои са членовете на централния комитет, а познават само онзи член, който ги е заклел.⁶ Ритуалът на заклеването е следният: събират се тайно в уединена стая, на земята се поставят оръжия (пушка, пищов, ятаган, нож, сабя...) във вид на кръст, и на крак, с вдигната нагоре десница, съзаклятниците повтарят текста на клетвата, изричан от главатаря. След това се целува оръжието, членовете се прегръщат помежду си с бунтовнически благопожелания за успех на делото. В наставленията се указва, че всеки трябва да се снабди с отрова, която да се носи зашита в дрехите, за да може да се употреби веднага, щом делото бъде разкрито.

През април и май започва подготовката за въстание, чиято искра се очаква да пламне с преминаването на войводата Филип Тотю с четата си от Зимнич в Свищов. През това време членовете на подкомитетите се снабдяват с оръжие, нощем се събират да леят куршуми за пушки и пищови и въодушевени от великата идея, че ще се сражават с врага, пият по цели нощи вино и ядат орехи със сол. „Един вид заслепление беше ни обзело, чтото посред бял ден купувахме пушки и пищови от продавачите на оръжие – арнаути“, отбелязва един от участниците, след което със самоирония добавя: „Да дойдеше в това време един келяв заптия, щяхме да забъркаме конците“.⁷ Един празничен ден се устройва банкет извън града, ядат се пе-

⁵ В различните източници името на „главния водител на съзаклятието“ се среща още като Йордан Гиргицов, Юрдан Гергицов и Юрдан Гиргицов.

⁶ ЛИКОВСКИ, Н. Цит. съч., 1986, с. 410.

⁷ Пак там, с. 411.

чени агнета, зелен лук и сирене. Ентусиазмът е неописуем, обсъжда се как ще се сражават, как ще се понасят хъшовските несгоди на бойното поле, а на връщане от веселбата необезпокоявано и без притеснение гърлата се дерат с революционни песни.

Разбира се, всичко това няма как да убегне от вниманието на властта, но тя очаква някоя по-важна постъпка, за да вземе мерки. Със своята екзалтирана непокорност свищовските младежи подлудяват и родителите си, които ги молят да се откажат от това пусто увлечение („мерак“). Напротив, те дотолкова се вживяват в ролята си, че за да се подготвят за условията на бойното поле, започват да ношуват направо върху тревата, без постелка и покривка. Точно в разгара на това опиянение, обхванало за кратко време градчето, войводата Филип Тотьо преминава Дунав с 32-ма четници, а показното убийство на петимата невинни турчета овчарчета изиграва фатална роля; то ускорява хода на събитията, придавайки му съвсем друго измерение.

„Благата душа“ Мидхат паша в стихията си

Когато му се донася за преминаването на четата, особено за подлото убийство на овчарчетата, валията Мидхат паша веднага потегля – с парамарш – от вилаетския център Русе към Свищов с две роти войници. В своите спомени, писани тайно в мрачните подземия на страшната крепост Таиф в Арабия в края на живота си, той свидетелства, че намерил градчето в апокалиптичен потрес от случващото се, българите и турците били настръхнали едни срещу други⁸ – положение, което веднага трябвало да бъде овладяно. Години по-късно той признава пред хаджи Иванчо Пенчович ефенди, че много се е опасявал кървавата разправа с невинните овчарчета да не възпламени искрата на вражда между местните българи и турци, което трудно би могло да се вземе под контрол.⁹

Мидхат паша е валия на Дунавския вилает от октомври 1864 г., т. е. от две и половина години, но по всеобщо признание през това време той успял да свърши работа за 25, че и повече години. Изцяло погълнат с благоустройството на вилаета, енергичният генерал-губернатор, неслучайно наричан „османският Петър Велики“, действа с широк размах – прокарва пътища за по-сигурен транспорт и съобщения, основава общественополезни каси с цел да се стимулира селското стопанство¹⁰, въвежда ред и законност в данъчната система, взема под държавна закрила бедните и безпризорни деца¹¹, привлича българи в административните служби, отдава голямо

⁸ MİDHAT PAŞA. *Hayatım İbret Olsun*. İstanbul: Temel, 1997, с. 68.

⁹ БАКЪРДЖИЕВА, Т. *На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822–1884)*. Русе: Авангард принт, 2009, с. 141.

¹⁰ ТАФРОВА, М. *Танзиматът, вилаетската реформа и българите. Администрацията на Дунавския вилает (1865–1876)*. София: ИК Гутенберг, 2010, с. 101.

¹¹ КОÇ, В. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, с. 223.

значение на просветата; успява в известна степен да превърне вилаетския център в „малката Виена“ (без, разбира се, това да превръща Виена в „голямото Русе“). Макар и не в първа младост, отдавна прекрачил „на попрището жизнено средата“, той се намира в стихията си, завидно пъргав и дързък. Идва край Дунав с амбицията да се докаже¹² – да докаже, че управленските му успехи в Нишкия вилает не са били случайни. Иска да се утвърди като администратор, който разрешава възникналите проблеми на място, още в зародиша им, без да причини главоболия на и без това натежалата от болезнки глава на столицата.

Генерал-губернаторът е 45-годишен, със солиден административно-управленски опит зад гърба си. Заемал е различни длъжности в столични и провинциални учреждения, които му дават възможност да проникне в най-интимните гънки на държавното управление. В новосформирания вилает не е изпратен случайно, а за да приложи на практика онова, което на теория разработва в наредби и законопроекти; от него се очаква да докаже „на терен“, че реформеният процес в империята е възможен и приложим. След валийството в Ниш, Дунавският вилает за него е чудесна възможност да засили своето сияние, удобен трамплин за по-високо стъпало, за демонстрация на управленски способности и държавническа кадрност.

И точно в разгара на този кипеж, когато задействаната ръждясала управленска машина постепенно е набрала скорост и предстои да увеличи оборотите си, когато резултатите от дейността му вече са видими дори за най-пристрастното око, изведнъж вниманието му се отклонява с комитети, чети, хъшове, вълнения... Не че не е бил винаги нащрек, с отворени на четири очи, още повече, че вилаетът му е граничен, само една река дели поверената му територия от света на неприятелите от север и североизток, сред които изпъква мрачната фигура на „балъкчията“ Николай Игнатиев, който, силно обезпокоен от положителните промени във вилаета, прави всичко възможно да държи нащрек и без това настръхналите подозрения на столицата към неговите дела, внушавайки че зад тях се крият нечистоплътни, фатални за империята намерения.

И нещо изключително важно: преминаването на свищоската чета става точно когато самият сюзерен – Негово величество султан Абдул Азиз – се намира във Виена и съвсем скоро се очаква да пристигне в Русе на път към столицата край Босфора. Как един валия, комуто са възлагани толкова надежди, може да си позволи да посрещне сюзерена си в разбунен вилает? Това не налага ли до пристигането на височайшата особа в областта да се въдвори образцов ред, тя да се усмири и омиротвори? Цел, която оправдава всякакви средства.

Тъкмо поради тези обстоятелства слезният в Свищов валия не е „на кеф“. Отишлият да го посрещне на пристанището Васил Манчев свидетелства, че „той ме изглежда много криво и като че искаше да ме изяде“¹³.

¹² БАКЪРДЖИЕВА, Т. Цит. съч., с. 58.

¹³ МАНЧЕВ, В. *Спомени. Дописки, тисма*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1982, с. 99.

Пашата директно се насочва към конака, където събира членовете на меджлиса и ги увещава да не закачат местното християнско население, защото той самият щял да се заеме с разплитането на случая. След което заминава за Търново.

В тези напрегнати дни и нощи в края на май 1867 генерал-губернаторът действа като *джин гиби*. Той е във вихъра си: никой не знае кога къде се намира, сякаш има свои двойници. Предвид транспортните възможности на онова време, толкова бързо се придвижва, че оставя убеждението, че сякаш прехвърква като митологичен герой от едно място на друго. Снове светкавично в триъгълника Русе – Търново – Свищов, ту в единия, ту в другия град, „пръска пощенските коне от пресилен ход“¹⁴. Така чертае профил на друг, различен от познатия тип османски управник, който действа без мудност, мълниеносно, с хъс, иска да потисне и унищожи всяко недоволство още в зародиш; да му строши главата, докле е мъничко. Стреми се да всее страх, а чрез него – покорство и примиреност.

Махмурлъкът на „много устатото момче“ Йордан Гергицов

В опита си да стигне до корена, да хване здраво нишките, пашата прилага стратегии и хватки, непознати дотогава в имперската практика. Йордан Гергицов, основният организатор, който заклева останалите, свищовският делегат, пренесъл през Дунав наставленията и мемоара за дуализъм, е закаран в Търново на разпит пред десетчленна комисия. През време на няколкодневния арест той се държи „сербез“, предизвикателно; дори на странични свидетели прави впечатление това „много устатото момче“, което било в състояние „на десет паши джовап [отговор] да даде“. Той все още не подозира, че съвсем скоро дори на един паша няма да може да даде джовап. После е освободен¹⁵, което го успокоява, и той се завръща в родното си градче.

В една съботна вечер свищовските търговци и иконом Христо Василев го привикват, за да му кажат, че работата е „бозук“ (развалена; спукана) и че трябва още нощес да гледа да избяга, както това са направили вече другите главатари. Когато всички мислят, че се е вслушал в наставленията, в неделя сутринта с учудване го виждат да влиза в кафенето. На свой ред невероятно хладнокръвният крояч и шивач се учудва защо съгражданите му са се толкова уплашили, „че не е останало у вас кръв“ (позволява си дори чепата шега: „да [в]зема да ви сръгам, няма да се препълни една чаша кръв“)¹⁶. Дядо иконом отново го съветва: докато още не са затворили Дунав да намери начин да избяга или да се укрие. Дали от самонадеяност, или от непоколебима увереност в своята невинност, Йордан не предприема нищо. През деня продължава да гуляе с приятели нагоре-надолу, а през нощта

¹⁴ ЛИКОВСКИ, Н. Цит. съч., с. 413.

¹⁵ МОНЕВ, Ил. Цит. съч., с. 388.

¹⁶ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 367.

„отива без гаиле вкъщи“, ляга си и сутринта, на 21 май, „улавят го на ятака [леглото] му“¹⁷. Закаран е отново в Търново, което уплашва всички, да не би „да запали града, да обажда“. Което и става.

В крайна сметка Мидхат паша успява по свой си начин да „прекрои“ устатия крояч на мъжки дрехи, като го сплашва с мазното въже; взема му страха. От друга страна, не пропуска „да го гали“, обещавайки да го направи мюфетишин [инспектор], сиреч блюстител на обществения ред, пазител на сигурността. Генерал-губернаторът, започнал да действа като съдебен следовател, превръща главния организатор на бунта в послушно оръдие: Йордан Гергицов не само разкрива, че е пренесъл мемоара за дуализъм от Букурещ в чорапите и обувката си, но и дава на пашата подробен списък на съзаклятниците от града и селата, които познава. Благодарение на организационната схема на комитета обаче той познава малка част от членовете, затова мнозина остават неиздадени.

В своите спомени Петър Берковски се опитва да реабилитира наложилите се в колективната памет образ на предател на Йордан Гергицов: междуременно той успял да предупреди мнозина от своите приятели в комитета, че всичко е разкрито и ги посъветвал да се укриват. За да даде време на действително замесените да напуснат града, той сочел като свои съучастници най-различни лица; издавал участниците само тогава, когато узнавал със сигурност, че те вече са успели да преминат границата.¹⁸ Тома Панталеев и Янко Ванков също отричат „предателството“ на Йордан Гергицов, приписвайки му заслугата, че по време на разпита нарочно посочвал хора, които нямали нищо общо с комитетската дейност.¹⁹

Суровото изтрезняване на едно градче

През нощта на 1 юни Мидхат паша телеграфира от Търново в Свищов със строгата заповед да бъдат арестувани всички по изказания от Йордан Гергицов списък; още същата нощ поименно започват арестите на младежите²⁰. „Другите избягаха, ние паднахме в огъня, изгоряхме“, ще признае един от тях.²¹ Водейки със себе си Йордан, окован в белезници, Мидхат паша, хванал вече нишката, се връща в Свищов, „свиреп като звяр“²²; в ста-

¹⁷ Пак там, с. 368.

¹⁸ БЕРКОВСКИ, П. *Из възпоминанията ми*. Лом, 1892, с. 51–52.

¹⁹ ВОЛКОВ, Е. *Христо Ботев*. София: Федерация на анархистите в България, 2009, с. 282.

²⁰ Например Иваница Иванов описва своето арестуване по следния начин: „Приставът Ашимаа [Хашим ага] ме покани с думите: „Ха де чоджюм конаа боклоунуз мейдана чиктя“ (ЛИКОВСКИ, Н. Цит. съч., с. 413). Този израз на турски език е преведен неправилно от автора на публикацията като: „Хайде, момчето ми, да излезем на мейдана пред конака“. Правилният превод би следвало да бъде: „Хайде, момчето ми, [да вървим] в конака, че излязоха наяве нечистотиите ви“.

²¹ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 369.

²² МОНЕВ, Ил. Цит. съч., с. 389.

ранието си всячески да потуши пожара на вълнението, сам се заема с разплитането, по-скоро разсичането на възела.

На другия ден свищовският затвор вече е претъпкан със съзаклятници, които се привикват в конака на разпит при пашата. Йордан стои от лявата му страна и подканва: „Обаждайте, защото пашата узнал (уж) по-добре работата“²³. Валията пита за преминалата от Зимнич чета, но всички се кълнат, че не знаят нищо за нея. „В мемоара ли сте заклевани?“ – „В нищо“. После са закарани в казармите, а подир тях е докаран и Йордан. На 5 юни, празника на Света Троица, вързани с въже един за друг, няколко десетките арестувани са закарани на пристанището, където ги чака нарочен параход, в чийто хамбар (трюм) са откарани в Русе. Свищов преживява покъртителни сцени, мало и голямо, българи и турци, са в потрес от случващото се: „ужас, сеч и огън“²⁴, „в огън беше пламнал градът, в огън гореше“²⁵, четем в спомените на свидетелите. Рязко изтрезнялото градче излиза да изпраща своите младежи: „когато се обърнахме към града, то Калето почерняло от народ, сродници, майки, бащи, сестри, родове“²⁶.

Разпитът в Русе: „Чък бе, Йордан!“

Впечатляващо е не само изпращането в Свищов, но и посрещането на подсъдимите във вилаетския център; под конвой те преминават от пристанището до затвора между строени в два реда войници. Няма никакво съмнение, че всичко това е направено, за да се всее респект, да се усети колкото може по-плътното присъствието и мощта на онази абстрактна субстанция, наречена държава. Един по един съзаклятниците са изправени на съд. Разпитите се провеждат в присъствието на различни европейски консули, които ги подканват да не се боят, ако имат нещо за казване. На въпросите „Кой ви кле?“ , „За какво сте се клеели?“ се дават едни и същи отговори; „говори се доста строго“, в смисъл малко, лаконично. Често пашата прилага специална тактика: нарежда да отведат разпитвания на бесилото, после го връщат обратно, което се повтаря няколко пъти; тези сцени са придружавани от любезни подкани: „Ние знаем, че това не е твое дело, ти си сиромаш човек, но обади, което знаеш“.²⁷ Въпроси и отговори се въртят в омагьосан кръг: „Йордан казва, че те е клел.“ – „Че какъв е Йордан да ме кълне? Кадия ли е? Поп ли е?“ – „Ти с Йордан не си ли се събирал?“ – „Аз го знам, че ми е от града, но да ме е клел – не.“ – „Познаваш ли Йордан?“ – „Как да не го познавам, като ми е съсед по къща и по

²³ ЛИКОВСКИ, Н. Три спомена на българи революционери, заточеници в Диарбекир. – *Известия на Държавните архиви*, 1988, № 55, с. 30.

²⁴ МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 100.

²⁵ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 367.

²⁶ Пак там, с. 369.

²⁷ Пак там, с. 370.

дюкян.“ – „Ако Йордан каже, че те е клел, ти какво ще кажеш?“ – „Може да каже, но аз нищо не знам.“

Когато разпитваният отрича да е бил заклеван от Йордан или започва да дава противоречиви показания, валията вкарва в действие своя „помощник“, когото държи до себе си като уловка, често скрит зад някакъв параван или зад разпитващите: „Чък [излез] бе, Йордан!“²⁸. Вкараният в ролята на коректив изскача зад гърба му: „Аз го заклев, но той лъже“. Появата му силно разколебава разпитваните: „Аз като го видях, спуга ми се устната“, ще признае един от тях.²⁹ Всичко това е достатъчно основание за кадията да извика: „Ефендим, бунлар хепси бир“, в смисъл: всички са замесени в делото. Присъдите се основават на показанията на Йордан Гергицов, „когото бяха отделили от нас, за да не му пукнем главата като предател“³⁰. Така на 11 юни са прочетени показанията, под които подсъдимите се подписват, признати за виновни. В резултат 32-ма души са осъдени на заточение от по 3, 10 и 15 години, а Йордан, въпреки че е оръдие в ръцете на пашата, съдружник в разкриването на участниците, трябва да излежи доживотна присъда.

На следващия ден, оковани в белезници и синджир, задържаните са натоварени на железницата за Варна. През града са преведени точно когато се отварят дюкяните; това време на деня не е избрано случайно. Интересно е, че на тръгване българите пеят турска песен: „Хошча калън валиделер ве баджълар“ (Прощавайте, майки и сестри). С какво може да се обясни този факт? Може би целта е да се разчувстват местните турци, да привлечат внимание върху злощастата си съдба? А може би просто заради съществуващото двуезичие, при което някои народни песни са станали общи?

И така, по време на съдебните процеси в Свищов и Русе генерал-губернаторът прилага коварни средства и хитрости: на разпитите държи Йордан до себе си, той открито подшушва на подсъдимите, че няма какво да крият, че най-добре е сами да си признаят, защото пашата вече знае всичко. По такъв начин терзията спомага за създаването на някакъв чудовищен образ на пашата, който притежава извънредни способности. Не е трудно да си представим психологическото въздействие, което тези подкани имат върху разпитваните; няма съмнение, че това ги сломява, изцежда последните капки морални сили, изчерпвайки всякакъв смисъл за съпротивление.

През Варна и Цариград за Диарбекир: деянията Йорданови

С наскоро построената железница заточените свищовци пътуват до Варна; с изключение на един, всички за първи път виждат морето, макар досега да са живели на брега на пълноводната, вливаща се в него река. Прехвърлят се в един австрийски параход, чийто капитан – далматински славянин (каквито често са капитаните на австрийските кораби) – от чисто славянски

²⁸ Пак там, с. 366.

²⁹ Пак там, с. 370.

³⁰ ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 414.

порив е готов да послужи. Например на Васил Манчев се предлага съвсем реална възможност за бягство (чрез прехвърляне в друг параход), но той не поема тази отговорност под предлог, че е убеден в своята невинност, че в случая става дума за някакво велико недоразумение, което в Цариград ще се поправи: „искам още един път да се изправа и представя пред Мидхат паша“³¹; убеден в своята правота, той вярва, че ще се оправдае много лесно³².

Може да се каже, че не само бившият учител живее с тази мисъл, всички осъдени са обхванати от такава надежда. Разбира се, разчита се на съдействие и от страна на българските институции (община, църква), особено на влиятелни българи (търговци и висши държавни сановници), на подкрепата на руското посолство в столицата. Вярва се, че недоразумението в провинцията, отнасящо се до тези тежки присъди, ще бъде коригирано в столицата.

Стъпили в Цариград, те са отведени в централния затвор. Съществуват свидетелства, че само Йордан Гергицов не е бил затворен, а „оставен под полицейски надзор, та си шие в Балкапан хан“³³; че бил пуснат в Цариград с условие да издири скрилите се в него комитаджии, но после пак бил заловен и изпратен³⁴. В столицата упованията на свищовските младежи остават напразни и след приблизително пет месеца, в две групи, на различни дати, през бурното по това време на годината Черно море са откарани в Самсун, а оттам по суша през планинските проходи на Централен и Източен Анадол пътуват за Диарбекир, където пристигат след около два месеца; преходът е труден, изпълнен с преめждия, болести и смърт. Настанени са във вътрешната крепост, където е затворът.

Докато свикнат с „лошавия и неносен въздух“³⁵, с местната храна и условия, с всекидневните опасности, които ги дебнат (ухапване от скорпиони, непознати дотогава болести...), за новодошлите първите седмици и месеци на заточението са тягостно мъчителни. Всички са обзети от отчаяние, не виждат изход, трудно се препитават; това е период на взаимни вражди; пият и пеят, намират удоволствие в кавгите. На дулото на топа е поставен Йордан Гергицов, когото всички виждат като основния виновник за сполетелите ги страдания. Поболява го крак; но понеже той „стана причина да [в]земе такъв обрат революционната ни организация, т. е. той излезе предател“, никой не му съчувства, напротив – „за отмъщение беше турен да лежи до вратата на яхъра затвор, гдето го плюваха и проклинаха, защото той ни беше заклел да умрем с пушка в ръка като патриоти“³⁶. Няма опрощение за Йордан – гла-

³¹ Пак там, с. 432.

³² МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 101.

³³ КАРАПЕТРОВ, П. *Сбирка от статии*. Средец: Печатница на Ив. К. Цуцев, 1898, с. 289–303.

³⁴ СТАМБОЛСКИ, Хр. *Автобиография, дневници и спомени*. Т. I (1852–1868). София: Държавна печатница, 1927, с. 330.

³⁵ МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 130.

³⁶ ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 419.

ватаря, куриера, който ги е агитирал и организиран, заклея ги е да тръгнат по този път, а после изведнъж влязъл в ролята на предател, хвърляйки ги в огъня. Поради това той не само е отблъснат, отритнат, изолиран, намразен, но и подложен на психологически, а не е трудно да се заключи – и физически тормоз. Можем да си представим окаяното състояние, в което се намира.

От колективните писма до Васил Манчев в Анкара, към когото всички питаят уважение като към учител, се узнават подробности за деянията Йорданови в източнoанaдoлският град. Така от писмо с дата 12 февруари 1869 г., подписано от 24-ма души, разбираме, че той „труди се да ни хвърли в по-голям огън, например миналата година се трудеше да избегне [избяга]. Също преди два месеца се труди да избегне и беше вече приготвен, но съдбината му откри делата“³⁷. С други думи, Йордан Гергицов преценява, че съществува реална възможност за бягство от крепостта, това го кара да прави съответните планове. Три пъти той се подготвя сериозно за бягство, вероятно роля тук има и нетърпимо тежкото му положение сред своите. Замисленото от него е третирано от останалите като собственото им „хвърляне в огъня“, защото след всяко сполучено или разкрито бягство отношението на местната власт към заточениците рязко се променя, условията се утежняват, отменят се всички свободи, въвежда се по-строг режим.

Както се вижда, този път ролята са разменени – те го предават и опропастяват, известявайки властта за намеренията му да избяга. На тази основа Йордан получава наказание, заповядва се „да ходи с пазач повън“. В колективното писмо не е спестено и едно ужасно пожелание: „Дано Бог да му скъси дните, чи да ся отървем и ний, та да живеем по-отпуснати“; смята се, че без него ще се живее по-спокойно.

Една колективна вестникарска дописка ни помага да вникнем в окаяното душевно състояние на Йордан Гергицов:

Предателят Йорданчо се лишава от всяко утешение; съвестта му го силно мъчи; самият живот е за него люта мъка, слънце да гледа няма очи. Между [в]синца ни той е най-окаян. Той няма лице да ни погледне, страхува се от сянката си. За него спокоен съм няма. Самата утеха за него е смъртта; той я търси, без да може да я намери. Всички виждаме какво зло нещо било предателството.³⁸

Георги Бошнаков (в писмо от 13 март 1870) съобщава за друго деяние Йорданово. Към края на предходната година свищовската община изпратила чрез един турски търговец сумата от 50 турски лири, за да си я поделят, като всекиму се падали по две лири. Йордановият дял бил задържан, понеже преди това той направил същото с една предназначена за всички сума.

³⁷ МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 132.

³⁸ Дунавска зора, II, № 28, 24.05.1869. Цит. по: САРИЕВ, В. *Диарбекир и българите. Фрагменти от историята*. – В: САРИЕВ, В. *Събрани страници*. Т. 2. Пловдив: Жанет 45, 2011, с. 253.

На това основание Йордан подал жалба срещу търговеца турчин с обвинението, че не му е дал полагащите му се 2 лири, като така го компрометирал неприятно пред местните власти.³⁹

В посочените две писма по адрес на „обичнаго Юрданча“ се натъкваме на изрази и сравнения, като „негово свинскородие“, „проклетий син“, „туй краставо куче“, което показва силна неприязън към другаря, когото всички морално осъждат. Благодарение на хубавия си занаят, както и на своята хитрост и практичност, Йордан успява да излезе по-рано от затвора, като отваря дюкян в града за кроене и шиене на мъжки дрехи за вилаетските чиновници.

С изключение на неколцина, заточените свищовлии постепенно се окопитват и стоически понасят удара на съдбата. В това им помага младостта и крепкостта на силите, способността да се приспособяват към условията и средата, привързаността към живота. Започват да се трудят, намират препитание, същевременно пишат до столицата и до различни духовни инстанции молби за помилване.

Когато пътят за Багдад минава през... Диарбекир

Месец и половина след приключването на свищовските събития Мидхат паша отива да посрещне завръщания се от Европа по Дунав султан. И тъй като според тънките традиции на османската дипломация се смята за кошунство един назначен управник на посрещне сюзерена си в собствената му земя (например във Видин), в ролята си на домакин валията отива да посрещне падишаха чак в Будапеща. Така на 3, 4 и 5 август 1867 г. Абдул Азиз остава една нощ във Видин и две в Русе, след което през Варна се завръща край Босфора след продължилото 47 дни европейско пътешествие. Сюзеренът остава изключително доволен от тържеството по посрещането му в Русе.

„Кое е това място?“, пита в пълна почуда той. „Това е Русчук, великолепни господарю, Дунавският вилает“. „Благодаря, паша! Този град по нищо не се различава от местата в Европа, които видях“, изрича височайшата си похвала сюзеренът⁴⁰, оценявайки по достойнство направеното от валията. По-късно в спомените си Мидхат паша ще сподели, че това е било най-високото признание, което бил получил за своята управленска и държавническа дейност. Би следвало да е удовлетворен от добре свършената работа.

Без да се изпълни още година от Свищовското приключение, той се завръща в столицата, за да заеме от март 1868 г. важния пост председател на Държавния съвет. Поради несъгласия с другите управници той изпълнява съвсем закратко тази длъжност, като впоследствие е назначен за генерал-губернатор на Багдадския вилает – още една възможност да се отдаде на реформи и преобразувания.

³⁹ МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 135.

⁴⁰ MİDHAT PAŞA. Цит. съч., с. 69.

Как може да се пътува от Цариград до Багдад? По онова време най-предпочитаният маршрут минава с параход през Мраморно, Егейско и Средиземно море до крайбрежна Александрета (днес Искендерун), а оттам се продължава по суша към града на река Тигър. Представа за трудните условия на пътуване в анадолската география през онези години ни дават думите на един пашовски син, който се среща със свищовските заточеници в Диарбекир. След като се запознава с патилата им в хана, където ги кани на разговор, той казва: „ако аз бях на мястото на тия, които ви са осъдили за наказание, щях да ви осъдя да пътувате от Цариград до Диарбекир, гдето чтом пристигнахте, на другий ден да потеглите обратно за Цариград. Друго по-тежко наказание не ви трябваше, защото аз, който пътувам с няколко слуги и харча хиляди лири, си съсипах живота“⁴¹.

На път за мястото на новото си назначение обаче Мидхат паша променя втория етап на утъпкания маршрут. Така от Александрета, вместо да мине през Алепо, той се отклонява на североизток, преодолява силно пресечения планински терен и на 3 април 1869 г. стъпва в... Диарбекир. Защо е предприето това отклонение? Въпреки високите, отговорни длъжности, които заема, той не забравя своите „жертви“ от Свищов, не ги оставя на произвола на съдбата; нещо гризе съвестта му, не му дава спокойствие.

Стъпил в града в четвъртък вечерта, преди още да му изсъхне потта по гърба, преди още да му поднесат гъсто черно кафе в разлат филджан, преди да си е отдъхнал съвсем, още на следващия ден, независимо че е петък, денят на основната седмична служба, той пожелава да се срещне със свищовските заточеници, канейки ги в конака на местния валия Курт Исмаил паша.

Като ги вижда след почти две години, Мидхат паша остава смаян от мизерния им вид – „окъсани, по бели гащи, с мазни и скъсани фесове и пожълтели [лица] от влажния затвор“⁴². Още повече се учудва, когато „подир многото распитвания за преминуването ни“⁴³ разбира, че са принудени да се впрегнат в тежка изнурителна работа. Той обръща вниманието на местния валия, на членовете на общината и на присъстващите главни правителствени чиновници, че тези хора не са крадци или убийци, за каквито са ги мислели дотогава, че „не от гората били хванати, а от къщите и дюкяните им в Свищов“⁴⁴. С други думи, това са все търговски синове („тюджар евлидъ“), към които трябва да се прояви друго отношение, като им се дава работа според способностите им и да им се преподава турски език. В беседата си със свищовлии той ги „посоветува“ по-добре от един баща и силно разкаян, им се обрича, че ще ги освободи. И точно в този момент, когато чувства на разкаяние и съжаление бушуват в гърдите му, той съгледал Йордан и веднага го посочил на местния валия: „Този стана причина, за да се разплакат

⁴¹ ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 425.

⁴² Пак там, с. 438.

⁴³ ЛИКОВСКИ, Н. *Три спомена...*, с. 311.

⁴⁴ ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 438.

толкова майки и бащи⁴⁵. Пашата не може да се удържа, признавайки, че „станал пишман, дето не го обесил“. „Ако бях обесил туй куче, никой от тези другите нямаше да дойде тука“⁴⁶, изригва той, като продължава да сипе жар и пепел върху Йордан: „Защо издаде толкова твои другари? Ето и ти заедно страдаш в заточение“⁴⁷ – думи, които още повече усилват „гризенето на съвестта“ на кройча и шивача.

Пред вида на заточените млади хора валията още повече се разлютява към Йордан, виждайки го като причина за тяхното нещастие. И за да успокои съвестта си, а също не и да измие ръцете си, покрай всички други въпроси, той желае да чуе потвърждение от самите пострадали: „Не е ли този причината, дето вие изгоряхте?“, за да получи единогласен отговор: „Евет, ефендим, този е“⁴⁸. Пашата специално пита за Никола Вражалиев, „изнежен другар“, от когото навремето също искал да изтръгне нещо, и съжалява, когато узнава, че е починал преди няколко месеца.

След тази среща между равен с равни във вилаетския конак свищовлии са върнати в затвора, но подир пладне Мидхат идва с неколцина от местните главатари и управителя, повиква ги още веднъж и след дълги „съветования“ ги освобождава да ходят свободно денем в града и да се занимават кой с каквата работа намери, а нощем да се прибират в затвора. Другояче казано, пашата търси и намира начин да облекчи положението им; няма съмнение, че през това време той съветва, „рекомendasва“, наставлява, спори, заповядва на местните управници. „За по-нататък по-голяма свобода ви чака“, обещава той на заточениците; допълва, че е писал в столицата „чтоото или в градът да ни пуснат, или в Цариград да ни върнат, или же съвсем ще ни помилват и освободят“. Смята, че моментът не е подходящ за освобождаването им, защото в България отново са пламнали въстания и тъй като те са „белязани“, могат да пострадат още по-зле.⁴⁹

Твърде показателно е, че новият управител на Багдадския вилает неочаквано им предлага още една възможност: кани ги да дойдат с него, иска да ги нареди на правителствена служба като свои пазители, понеже се страхувал за своята сигурност.⁵⁰ Това, че желае да бъдат в неговото близко обкръжение, е явен признак за много високото му доверие към тях. Свищовци любезно отклоняват поканата му, заявявайки силното си желание да се завърнат по своите домове. Подир няколко дни пашата заминава по река Тигър за Багдад, със сал от ярешки кожи.

Няма съмнение, че специалното посещение на доскорошния председател на Държавния съвет на Османската империя в Диарбекир, по време на

⁴⁵ Пак там, с. 438.

⁴⁶ ЛИКОВСКИ, Н. *Три спомена...*, с. 311.

⁴⁷ *Дунавска зора*, II, № 28, 24.05.1869. (Цит. по: САРИЕВ, В. *Диарбекир и българите...*, с. 253.)

⁴⁸ МАНЧЕВ, В. Цит. съч., с. 132.

⁴⁹ МОНЕВ, Ил. Цит. съч., с. 400.

⁵⁰ Пак там.

което им оказва височайше внимание, нещо съвсем непривично в имперската управленска практика преди и след това, се отразява благоприятно върху състоянието на заточените свищовци, коренно променя положението им. Личното внимание на бъдещия велик везир е явно афиширано покровителство, мало и голямо в града вече знаят, че българите са под неговото крило, че те се радват на симпатиите му. Дори местният валия, който преди не е искал да чуе за тях, започва да проявява повече снизходителност. Всичко това им дава надежда за скорошно освобождаване, влива им сили. Пашата лично се бори за техните права, по негово настояване се увеличава дължимата им се по закон дневнина на 2 гроша, изисква да се отнасят добре към тях, да не им дават непосилна работа; получават и други права и придобивки. Така като техен препоръчител, Мидхат паша повдига социалния им статут, авторитета им в лицето на местните – те са синове на търговци, а търговията заема много високо място в ценностната скала на източния човек.

Изследователят Атанас Бойков смята, че продължилото пет години заточение на свищовлии може да се раздели на два периода, разграничителната линия между които е преминаването на Мидхат паша през Диарбекир. С неговото пристигане се слага край на изпълненото им с непосилни изпитания съществуване. Впоследствие те се радват на относителна свобода и получават права на политически заточеници, нещо, което им е отказано до този момент от местното управление. Това, че работят и живеят свободно в града, се отразява на самочувствието им, събират увереност, търсят помощ отвсякъде.⁵¹

Точно тук изследователят се изправя пред явен парадокс. Управникът, който ги е изпратил на заточение, сега прави постъпки пред местните власти, пише до Цариград, предлага им да дойдат в Багдад. „Толкова ли се е променил бившият валия на Дунавския вилает?“, се пита основателно Атанас Бойков, който е склонен да приеме постъпката на генерал-губернатора като част от неговата политика на неутрализиране на съпротивителните сили, на революционната и политическа дейност на заточените.⁵² Веселин Сариев смята, че в поведението на Мидхат паша, който „съветува като един чадолюбив баща“⁵³ заточениците, в приятелските му разговори с тях, се крие „азиатска лукавост“⁵⁴. Че се стреми „да ги разедини, като ги настрои едни срещу други“.⁵⁵

Нека да отчетем, че тези хора, на средна възраст 27 години, със стабилни професии (4-ма учители, останалите са търговци и занаятчии), синове на търговци, собственици на дюкяни, са увлечени в тази „момчешка работа“ малко прибързано, в моменти на силна екзалтация, обърквайки илюзия и реалност, без напълно да осъзнават какво ги чака. Те не са изпитани комитаджии, хайдутути, хъшове, революционери.

⁵¹ БОЙКОВ, Ат. Цит. съч., с. 69.

⁵² Пак там, с. 70.

⁵³ *Право*, 31.05.1869. (Цит. по: САРИЕВ, В. *Диарбекир и българите...*, с. 256.)

⁵⁴ САРИЕВ, В. Пак там, с. 112.

⁵⁵ Пак там, с. 254.

Напуснал Дунавския вилает, заел други длъжности в държавната йерархия, Мидхат паша никога не затваря страницата на Свищовското приключение в ума и душата си. С времето все повече го терзае, безпокои съвестта му мисълта за прекомерно строгите наказания, наложени от него на тези младежи в крехка възраст. Цялото му поведение, постъпките му след това показват, че той се разкайва за стореното, след като въпросът можел да се реши с едно леко подръпване на ухото. Пандели Кисимов предава думите на учителя Васил Манчев как Мидхат паша казвал на други паша: „Видите ли този даскал, той нямаше никакъв кабахат [вина], но наказах и него за пример и за сандърмак⁵⁶ на свищовските българи“. Едно обикновено човешко чувство – съжаление, разкаяние, пишманлък от извършено някога деяние и желание то да бъде поправено.

Вместо заключение: прощална среща с много поуки

Получили дългоочакваната амнистия, на 14 декември 1872 г., на път от брега на Тигър към брега на Дунав, част от заточените свищовци пристигат в Цариград. Тук посещават екзарх Антим, за да получат пастирската му благословия. Вместо от посланик Игнатиев, зает протоколно с посрещането на княз Николай Николаевич, българите са приети от гавазина му, който ги черпи и им дава осем лири за параходни билети до Варна. Отиват при Мидхат паша в конака му⁵⁷; срещата е иницирана от Васил Манчев, който по-рано вече е бил при пашата, за да му благодари.

Денят се оказва по цариградски дъждовен, прислугата и готвачът Хайдар ги кани горе, но тъй като обувките им са кални, гостите не желаят да се качат: „само до тука дойдохме, да му благодарим на паша ефенди“.⁵⁸ Същевременно файтонът му пристига пред входната врата, за да го закара във Високата порта. Те се нареждат и щом пашата, наметнат, се подава засмян от вратата, всички се спускат и се навеждат да му целунат скута, при което управникът, макар и предизвестен за тяхното посещение, заплаква. Васил Манчев представя своите освободени по султанската милост съграждани. Но защо всесилният паша заплаква в центъра на Цариград? От умиление към уважението, което му се оказва? Но колко пъти са му оказвали и ихтибар, и почит! От какво друго, ако не от просто човешко разкаяние за това, че като управник е отнел толкова години от най-хубавата възраст на тези безвредни млади хора, че е причинил толкова страдания на близките им, че е преобърнал живота им наопаки. Че е бил прекалено, излишно строг към тях; че дори едно сплашване щеше да е достатъчно...

⁵⁶ Интересно е, че тази дума битува с три значения в съвременния турски език, а именно: 1) раздробявам, разбивам на парчета; 2) надвивам, побеждавам, сразявам; 3) сплашвам, карам някого да се сниши, да се сгуши. Макар всички значения да пасват контекстово, мисля, че пашата я употребява с третото ѝ значение.

⁵⁷ Първото от двете значения на тази дума в съвременния турски език е: богата и заможна къща, дом.

⁵⁸ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 378.

Мидхат паша ги заговаря дали са доволни от султанската милост, дошъл ли им е умът в главите. „Видяхте ли топовете на Цариград? Може ли да се превземе Цариград?“⁵⁹; „С една торба хляб и със 100 патрона царство не се взема“; „Вие знаете, че с царство не се излиза лесно наглава“⁶⁰; „Цариград лесно не се превзема“ – това са част от мъдрите наставления, които пашата бързо изрежда.

И тъй като свързва сполетялата ги неволя с немския терзия, той не закъснява да разпита за неговата орисия: „Нереде калдъ о чапкън Йордан?“ (Къде остана онзи чапкънин Йордан?). Отговаря му се, че доброволно е останал в Диарбекир.

„Кешке геберсейди бу пуш!“⁶¹

Няма съмнение, че пашата изрича последните слова в изблик на гняв. Нека да се съсредоточим върху две думички в това силно маркирано изречение, а именно: *гебермек* – ‘да пукна’ (не ‘да умра’!) и особено персизмът *пуш*, който в съвременния турски език спада едновременно към три части на речта, в стилистичния регистър на груба и простовата дума. Като съществително *пуш* означава мъж, който обслужва сексуалните потребности на други мъже; като възклицание изразява груба псувня, а като прилагателно – човек, на когото не можеш да се довериш; хитрец, мошеник. Смятам, че пашата употребява въпросната дума с третото ѝ значение. Но само след миг той ще получи един рядък по простотата си – и не тъкмо затова ли толкова запомнящ се урок по човешчина, по милост:

„Нека да не умира, ефендим, ние от своите дни ще му харижем, стига да живее, че той е вече и баща!“⁶²

Мислейки, че няма да успее да се върне в родината си, осъденият доживотно Йордан Гергицов междувременно се е оженил в Диарбекир за дъщеря на протестантски пастор, скромна и добра домакиня. Нещо повече – Йордан е вече баща, поне заради детето си да живее.⁶³

„Аферим, оглум!“; пашата е улучен право в гърдите от получения отговор. После той съветва гостите си да идат при екзарха, признавайки заслу-

⁵⁹ ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 440.

⁶⁰ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 379.

⁶¹ Пак там, с. 378.

⁶² Пак там, с. 379. (В текста на биографията на Янко Манчов се натъкваме на много турски думи и цели конструкции, които в скоби се превеждат на български език. Трудно е да се установи дали преводът е дело на самия автор или на издателя на книгата. Така или иначе, забелязват се много грешки и неточности при предаването на турските изрази. Например цитираният по-горе израз е преведен така: „По-добре да не умре за нашите дни които ни подаряваш, той да живее, Господ е добър“.)

⁶³ Помилваният Йордан Гергицов тръгва от Диарбекир със семейството си на 15 юни 1873 г. (КРАЙЧЕВ, Т. *Диарбекирски дневник и спомени*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1989, с. 88.). Роден през 1841 г., той „пада минутно мъртъв“ през 1892 г. в телеграфопощенската станция в Русе, при написване на телеграма. (ЛИКОВСКИ, Н. *Диарбекирски спомени...*, с. 435).

гата му за тяхното помилване. Но на първо място припомня своята: „Аз стоях 71 дни садразам, сизи куртардъм [спасих ви], молете се за държавата.“ Да, именно за държавата. Той може да е реформатор, управник с модерно разбиране, да стои „на крачка пред своето време“, но стане ли дума за *девлет*, за държавата, за нейното съществуване, всичко останало губи значение. Не беше ли постъпил тъй строго с тези момчета тъкмо заради целостта и бъдещето на държавата? Нещо повече, за него сякаш най-големият му успех като велик везир е, че е успял да ги освободи: той ги съветва да си гледат работата и децата и „бир даха“ (никога повече) да не правят комитаджълък; буквално ги умолява: „И сакън повече да не уйдисате на акъла на такива чапкъни, защото жалко ще бъде за вас, както и сега стана, ще се съсипете.“⁶⁴

Всички стоят на крака. Мидхат паша продължава да говори като баща, който се чувства в правото си и да потупва, и да погалва своите рожби: „Ще дойде ден, когато това, което искате, ще стане. То от бога, както си спите и така ще ви се изпълни желанието. Но вие, българите, не сте дошли до това време“. Пашата не може да се сдържа, продължава: „Да знаех, че ще можете да се освободите от турците, то аз бих ви станал главатар“. И точно тук, вероятно забелязал учудване в погледите на своите гости от тази прекаленост, изрича прощалните си думи: „Идете си със здраве!“⁶⁵ Той бърза, а няма и какво повече да си кажат. Свищовските младежи остават с усещането, че ако срещата беше продължила още малко, всеилният Мидхат паша щеше да падне на колене да им иска прошка. Уроците и поуците са взети, в този двубой няма победители, още по-малко – победени; няма „палачи“, няма и „жертви“. Пътьом, под ударите на дъждовните капки в стъклата на файтона, пашата вероятно прокліна онзи ден, в който е приел за свое име Мидхат (достоеен за похвала, за изтъкване), с което са го възнаградили в една канцелария за извънредния му ум и схватливост, а е изоставил рождението си, майчино име – Ахмед Шефик (произлизащо от ‘шефаат, шефкат’ – милост, състрадание).

...На 7 май 1884 г., след като пише до късно спомените си, които тайно, под непрестанен строг надзор дращи (защото много държеше животът му да послужи на поколенията за *ибрет*, поука⁶⁶), Мидхат паша си ляга с натежала от противоречиви чувства глава. Присънва му се онзи град на стръмния дунавски бряг – ах, тази леко лееща се, бистра или мътна, отнасяща всичко по пътя си Туна; онзи град, цял настръхнал в ужас и потрес; плач и ридания се носят над Кале баир... Изведнъж се сепва: сред тишината в коридора отекват стъпките на палача, който иде към килията му в крепостта Таиф, в арабската провинция Хиджаз...

⁶⁴ МАНЧОВ, Я. Цит. съч., с. 378.

⁶⁵ Пак там, с. 380.

⁶⁶ Втората част от спомените на Мидхат паша носи заглавието „Hayatım İbret Olsun“ (Животът ми да послужи за поука).

ЛИТЕРАТУРА

БАКЪРДЖИЕВА, Т. *На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822–1884)*. Русе: Авангард принт, 2009. [BAKARDZHIEVA, T. *Na krachka pred vremeto. Darzhavnikat reformator Midhat Pasha (1822–1884)*. Ruse: Avangard print, 2009.]

БЕРКОВСКИ, П. *Из възпоминанията ми*. Лом, 1892. [BERKOVSKI, P. *Iz vazpominiyata mi*. Lom, 1892.]

БОЙКОВ, Ат. Съдбата на свищовските заточеници от 1867 г. – *Исторически преглед*, XLIII, 1987, № 8, с. 63–75. [BOYKOV, At. *Sadbata na svishtovskite zatochenitsi ot 1867 g.* – *Istoricheski pregled*, XLIII, 1987, № 8, s. 63–75.]

КАРАПЕТРОВ, П. *Сбирка от статии*. Средец: Печатница на Ив. К. Цуцев, 1898. [KARAPETROV, P. *Sbirka ot statii*. Sredets: Pechatnitsa na Iv. K. Tsutsev, 1898.]

КРАЙЧОВ, Т. *Диарбекирски дневник и спомени*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1989. [KRAYCHOV, T. *Diarbekirski dnevnik i spomeni*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1989.]

ЛИКОВСКИ, Н. Диарбекирски спомени и автобиографични бележки на Иваница Ангелов Иванов от Свищов (1847–1938). – *Известия на Държавните архиви*, 1986, № 52, с. 407–461. [LIKOVSKI, N. *Diarbekirski spomeni i avtobiografichni belejki na Ivanitsa Angelov Ivanov ot Svishtov*. – *Izvestiya na Darzhavnite arhivi*, 1986, № 52, s. 407–461.]

ЛИКОВСКИ, Н. Три спомена на българи революционери, заточеници в Диарбекир. – *Известия на Държавните архиви*, 1988, № 55, с. 303–333. [LIKOVSKI, N. *Tri spomena na balgari revolyutsioneri, zatochenitsi v Diarbekir*. – *Izvestiya na Darzhavnite arhivi*, 1988, № 55, p. 303–333.]

МАНЧЕВ, В. *Спомени. Допуски, писма*. София: Издателство на Отечествения фронт, 1982. [MANCHEV, V. *Spomeni. Dopiski, pisma*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front, 1982.]

МАНЧОВ, Я. Автобиография на Янко Манчов. – В: ПОПХРИСТОВ, Г. *Свищов в миналото*. Свищов: Печатница П. А. Славков, 1937, с. 360–381. [MANCHOV, Ya. *Avtobiografiya na Yanko Manchov*. – V: POPHRISTOV, G. *Svishtov v minaloto*. Svishtov: Pechatnitsa na P. A. Slavkov, 1937, s. 360–381.]

МОНЕВ, Ил. Спомени на хаджи Илия Монеv. – В: ПОПХРИСТОВ, Г. *Свищов в миналото*. Свищов: Печатница П. А. Славков, 1937, с. 381–425. [MONEV, Il. *Spomeni na hadzhi Iliya Monev*. – V: POPHRISTOV, G. *Svishtov v minaloto*. Svishtov: Pechatnitsa na P. A. Slavkov, 1937, s. 381–425.]

НИКОЛОВА, Ю. *Достойно естъ. Свищов през деветнадесетия век и първото десетилетие на XX век*. София: Иврай, 2006. [NIKOLOVA, Yu. *Dostoyno est. Svishtov prez devetnadesetiya vek i parvoto desetiletie na XX vek*. Sofia; Ivray, 2006.]

САРИЕВ, В. *Диарбекир и българите. Фрагменти от историята*. – В: САРИЕВ, В. *Събрани страници*. Т. 2. Пловдив: Жанет 45, 2011. [SARIEV, V. *Diarbekir i balgarite. Fragmenti ot istoriyata*. – V: SARIEV, V. *Sabrani stranitsi*. Т. 2. Plovdiv: Zhanet 45, 2011.]

СТАМБОЛСКИ, Хр. *Автобиография, дневници и спомени*. Т. I (1852–

1868). София: Държавна печатница, 1927. [STAMBOLSKI, Hr. *Avtobiografiya, dnevniitsi i spomeni*. T. I (1852–1868). Sofia: Darzhavna pechatnitsa, 1927.]

ТАФРОВА, М. *Танзиматът, вилаетската реформа и българите. Администрацията на Дунавския вилает (1865–1876)*. София: Гутенберг, 2010. [TAFROVA, M. *Tanzimatat, vilaetskata reforma i balgarite. Administratsiyata na Dunavskiya vilaet (1865–1876)*. Sofia: Gutenberg, 2010.]

КОÇ, В. *Osmanlı Modernleşmesi ve Midhat Paşa*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

MEVSİM, H. *Dişyabakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Manzara-ları, 1862–1878*. İstanbul: Kitap, 2016.

MİDHAT PAŞA. *Hayatım İbret Olsun. (Yayına Hazırlayan Osman Selim Koca-hanoğlu)*. İstanbul: Temel, 1997.

THE SVISHTOV ADVENTURE OF 1867 AND MIDHAT PASHA: THE STORY OF A BETRAYAL, PUNISHMENT AND REPENTANCE WITH MANY TEACHINGS

Abstract. Midhat Pasha, the Governor-General of the Danube Vilayet, managed to unravel the complex knot of the Svishtov Adventure of May 1867 thanks to the betrayal of Yordan Gergitsov, who was one of the main organizers. Several dozens of young people from Svishtov, who were sentenced to exile in Dişyabakır, were pardoned prematurely with the decisive intercession of the Grand Vizier Midhat Pasha. In the proposed text, the Svishtov Adventure is viewed as a story full of lessons and teachings about betrayal, punishment and storytelling. *Keywords:* Danube Vilayet, Svishtov Adventure, Midhat Pasha, Yordan Gergitsov, Dişyabakır exiles, repentance

Hüseyin Mevsim, Prof. PhD

ORCID ID: 0000-0001-5929-7943

Scopus ID: 38161774200

Ankara University, Faculty of Language, History and Geography

Hacettepe, 06100, Sıhhiye Kavşaağı, 06430 Altındağ, Ankara, Turkey

E-mail: hmevsim@gmail.com